

แนวทางการศึกษาวรรณคดีของไทย

สาระสำคัญ

วรรณคดีจัดว่าเป็นการแสดงออกทางศิลปะแขนงหนึ่ง ประกอบด้วยสื่อคือภาษาที่สามารถสร้างความประณีตและงดงามให้เกิดขึ้นในจิตใจได้ เรามักจะเรียกผลงานทางศิลปะที่เกิดขึ้นมาจากการสร้างสรรค์ด้วยภาษาอยู่สองคำ คือ วรรณกรรมและวรรณคดี วรรณกรรมหมายถึงผลงานที่สร้างขึ้นจากความรู้สึกรู้สึกและความนึกคิดของมนุษย์ การอ่านวรรณกรรมจะช่วยให้เราได้เรียนรู้และเข้าใจชีวิตมากขึ้น เพราะวรรณกรรมคือภาพสะท้อนชีวิตรวมทั้งความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ วรรณกรรมมีหลากหลายรูปแบบ เช่น นวนิยาย เรื่องสั้น วรรณกรรมเล่มโตถ้ามีผู้นำมาอ่านมาก แม้เวลาผ่านไปวรรณกรรมเล่มนั้นก็ยังมีคุณค่าแก่การศึกษาที่อาจเรียกวรรณกรรมประเภทนี้ว่าวรรณคดีก็ได้ นอกจากนี้วรรณคดียังเกิดขึ้นมาจากการที่บรรพบุรุษได้รังสรรค์ผลงานเพื่อสืบทอดเป็นมรดกมาสู่ลูกหลาน เราเรียกว่าวรรณคดีประเภทนี้ว่าวรรณคดีมรดก เช่น เสภาขุนช้างขุนแผน อิเหนา

รูปแบบของวรรณคดีสามารถแบ่งออกได้ 2 รูปแบบ คือ วรรณคดีมุขปาฐะและวรรณคดีลายลักษณ์ วรรณคดีมุขปาฐะหมายถึง วรรณคดีที่มีการถ่ายทอดจากปากต่อปาก ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร อาจจะเป็นคำพูด นิทานนิยาย เรื่องปรัมปรา เพลง ส่วนวรรณคดีลายลักษณ์ หมายถึงวรรณคดีที่มีการจดบันทึกเป็นตัวอักษรลงสู่สื่อรองรับอย่างสมุดไทย ใบลาน นอกจากนี้เราอาจจำแนกวรรณคดีตามแหล่งสร้างสรรค์ เช่น วรรณคดีเกิดขึ้นท้องถิ่นภาคต่างๆ เรียกว่าวรรณคดีท้องถิ่น วรรณคดีที่เกิดขึ้นโดยพระมหากษัตริย์หรือนักปราชญ์กวีในราชสำนัก เรียกว่าวรรณคดีราชสำนัก

วรรณคดีนอกจากจะสะท้อนถึงสภาพและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยแล้ว วรรณคดียังมีบทบาทและหน้าที่สร้างจินตนาการหรือสร้างภาพในใจให้เกิดขึ้นกับผู้อ่าน เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจถึงความคิดของกวีผู้แต่งวรรณคดีได้ จินตนาการสามารถทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพหรือสัมผัสได้ถึงอารมณ์ที่ผ่านทางถ้อยคำที่เรียบเรียงเป็นวรรณคดี นอกจากวรรณคดีจะทำหน้าที่สร้างจินตนาการให้กับผู้อ่านเพลิดเพลินไปกับความคิดสร้างสรรค์ของกวีแล้ว ในอีกด้านหนึ่งวรรณคดียังทำหน้าที่กล่อมเกลাজิตใจมนุษย์ให้มีความรู้สึกรู้สึกนึกคิดที่ดีงาม ซาบซึ้งถึงความดีตระหนักในความงามรวมทั้งมีคุณค่าในการสอนรวมอยู่ในวรรณคดีเรื่องๆ หนึ่ง ดังนั้นการพิจารณาวรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งจึงไม่เพียงแต่พิจารณาถึงความงามหรือสุนทรีย์ะ จินตนาการ หากยังต้องพิจารณาหน้าที่ของวรรณคดีที่ให้คุณค่าต่อผู้อ่านด้วย คุณค่าที่เราได้รับจากการอ่านวรรณคดีที่เห็นอย่างชัดเจนมีอยู่ 2 คุณค่า คือ คุณค่าด้านอารมณ์และคุณค่าด้านคุณธรรม

โดยคุณค่าด้านอารมณ์ที่เห็นได้อย่างชัดเจนนั้นคือในสังคมไทยสมัยก่อน เรายังไม่มีไฟฟ้าใช้จึงไม่มีโอกาสได้ชมภาพยนตร์ ดูโทรทัศน์ ฟังเพลง การแต่งวรรณคดีจึงเกิดขึ้นเพื่อนำไปใช้ในการแสดง สร้างอารมณ์ให้ได้รับความสนุกสนานจากการชมมหรสพแทนดังที่ปรากฏในบทโฆษณารามเกียรติ์ บทละครในเรื่องอิเหนา นอกจากนี้การ

อ่านวรรณคดีไทยในสังคมสมัยก่อนมักอ่านออกเสียงเพื่อแสดงอารมณ์หรือกิริยาของตัวละครไปด้วย ทำให้การอ่านออกเสียงสามารถรับฟังถึงเนื้อเรื่องที่สนุกสนานและฟังความไพเราะของถ้อยคำในเวลาเดียวกัน

ส่วนคุณค่าด้านคุณธรรมที่ปรากฏจากวรรณคดีนั้น วรรณคดีคือภาพสะท้อนชีวิตมนุษย์ สิ่งที่กวีถ่ายทอด อาจจะไม่ใช่เพียงจินตนาการ หากยังมาจากความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ที่กวีได้เห็นและสัมผัส กวีมักจะนำเสนอคุณธรรมซึ่งเป็นข้อคิดสอนใจสอดแทรกไว้ในวรรณคดีทั้งทางตรงและทางอ้อม การนำเสนอคุณธรรมนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อกล่อมเกล้าให้ผู้อ่านให้ประพฤติตนเป็นคนดี มีคุณธรรมนั่นเอง ทั้งนี้กวีมักนำเสนอคุณธรรมทางตรงไว้ในวรรณคดีที่มีลักษณะและรูปแบบเฉพาะ เช่น วรรณคดีคำสอนอย่างเรื่องอิศรญาณภาษิต สุภาสิตพระร่วง กฤษณาสอนน้อง วรรณคดีพุทธศาสนาอย่างเช่นเรื่องไตรภูมิพระร่วง การนำเสนอคุณธรรมทางตรงเพื่อชี้ให้ผู้อ่านเข้าใจว่าวรรณคดีคือคู่มือหรือคติคำสอนที่ให้ข้อแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ขณะเดียวกันกวีก็อาจนำเสนอคุณธรรมทางอ้อมโดยผ่านวรรณคดีได้เช่นเดียวกัน อย่างเช่นวรรณคดีประเภทบันเทิง กวีอาจสอดแทรกคติคำสอนโดยผ่านคำพูดของตัวละคร ทำให้ผู้อ่านจดจำและนำไปบอกเล่าสืบต่อกันมา ตัวอย่างเช่นคำสอนของฤๅษีในพระอภัยมณีที่สอนให้สุดสาครอย่าไวใจผู้อื่น บางครั้งกวีอาจนำเสนอพฤติกรรมของตัวละคร เช่น ตัวละครที่มีนิสัยไม่ดีได้รับผลการกระทำเป็นอุทาหรณ์สอนใจผู้อ่านก็ได้ เช่น นนทกในรามเกียรติ์ที่มีจิตใจหังการจึงถูกพระนารายณ์ลงโทษด้วยการให้นิ้วเพชรที่นนทกมักจะซี้เป็นซี้ตายให้กับเหล่าเทวดาย้อนกลับมาเข้าสู่ตัวเอง

วรรณคดีไทยไม่ได้งดงามเพียงเนื้อเรื่อง การทำหน้าที่สะท้อนคุณธรรมเป็นคำสอนให้มนุษย์มีความสมบูรณ์แบบ หากแต่วรรณคดียังสร้างความไพเราะและรังสรรค์เสียงให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความงาม ความไพเราะ และความหมายที่จับใจหรือที่เรียกว่าการมีวรรณศิลป์ การพินิจวรรณคดีจึงไม่ได้มุ่งแต่พินิจเรื่องราว พฤติกรรมตัวละคร แต่ยังต้องพินิจถึงความงามหรือศิลปะการประพันธ์ของวรรณคดีไทยด้วย แนวความคิดศิลปะการประพันธ์ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยมีอยู่ 3 ประเภท คือ

- 1.การเล่นเสียง การเล่นเสียงคือการเล่นเสียงของคำเพื่อให้เกิดจังหวะ ลีลา มีความแตกต่างจากการนำคำมาเรียงร้อยต่อกัน การเล่นเสียงมักนิยมเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ เสียงสัมผัสสระ เสียงวรรณยุกต์ ซึ่งการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ กวีมักสรรคำที่จะต้องใช้เสียงพยัญชนะตัวเดียวกันมาวางไว้ใกล้กัน เช่น “ปัญญาตรองตริล้ำ ลึกหลาย” (โคลงสุภาสิตโสฬสไตรยางค์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) มีเสียงสัมผัสพยัญชนะคือ “ตรอง-ตริ” “ล้ำ-ลึก-หลาย” ส่วนการเล่นเสียงสระ กวีจะนิยมเสียงของคำที่ใช้สระมาตราเดียวกันมาวางไว้ใกล้กัน อาจเป็นสัมผัสสระภายในวรรคเดียวกันหรือต่างวรรคก็ได้ เช่น จำ-จำ เสียงสระอา ซอน-ซอน-ซ้อน เสียงสระอ อแมกน

2. การเล่นคำ การเล่นคำคือการสรรคำมาเรียงร้อยใหม่เพื่อให้เกิดความไพเราะ ความหมายหรือเพื่อให้มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากการนำคำมาเรียงต่อกัน แนวการเล่นคำที่ปรากฏในวรรณคดีอาจจะเป็นการเล่นคำพ้องหรือการนำคำที่มีความพ้องกันทั้งรูปหรือเสียงมาใช้คู่กัน เพื่อให้เกิดความหมายที่สัมพันธ์ เช่น “เบญจวรรณจับวัลย์มาลี เหมือนวันเจ้าวอนพี่ให้ตามกวาง” (บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) มีการเล่นคำพ้องเสียงของคำว่า “วรรณ-วัลย์-วัน” นอกจากการเล่นคำพ้องแล้วยังมีการเล่นคำซ้ำหรือการนำคำคำเดียวมาใช้ซ้ำเพื่อเน้นย้ำความหมายให้หนักแน่น บางครั้งก็อาจใช้กลวิธีการเล่นคำเชิงถามก็ได้ วิธีการดังกล่าวนี้คือการนำคำมาเรียงให้เป็นประโยคคำถาม แต่ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อถาม การเล่นคำเชิงถามนี้มีความหมายต้องการเน้นข้อความให้มีความน่าสนใจ รวมทั้งเน้นน้ำหนักของข้อความเพื่อดึงดูดความสนใจผู้อ่าน

3. การใช้ภาพพจน์ การใช้ภาพพจน์เป็นกลวิธีที่กวีนิพนธ์นำมาใช้เพื่อสร้างภาพในใจให้เกิดขึ้นกับผู้อ่าน โดยเป็นการเลือกสรรคำหรือใช้คำที่ก่อให้เกิดความหมายที่พิเศษกว่าคำอื่นๆ ภาพพจน์ที่กวีนิพนธ์อย่างเช่น **อุปมา** คือการกล่าวเปรียบสิ่งหนึ่งเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง **อุปลักษณ์** คือการกล่าวเปรียบเทียบที่เปรียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง แต่ไม่มีการใช้คำแบบอุปมา หากแต่กล่าวเปรียบโดยโยงเข้ากับสิ่งที่ต้องการเปรียบเทียบทันที มักใช้คำว่า **เป็น** คือตัวอย่างเช่น “เจ้าคือดวงสุริยันจันทระของแม่” ต้องการกล่าวเปรียบว่าลูกคือพระอาทิตย์และพระจันทร์ แต่ไม่ได้เปรียบว่าลูกเหมือนพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ **บุคลาธิษฐาน** หรือการสมมติให้สิ่งไม่มีชีวิตแสดงกิริยาเหมือนมนุษย์ **สัทพจน์** หรือการเลียนเสียงธรรมชาติ ซึ่งเป็นการเลียนเสียงของธรรมชาติ เช่น นกร้อง น้ำไหล เพื่อให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการได้ถึงเสียงที่เป็นไปตามที่กวีนำมากล่าว

สำหรับเนื้อหาของวรรณคดีไทยนั้นสามารถแบ่งได้ 6 ประเภทด้วยกันคือ 1. วรรณคดีพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่มุ่งแสดงหลักคำสอนตลอดจนชี้ให้เห็นถึงผลของการกระทำ ตัวอย่างวรรณคดีพุทธศาสนา เช่น ไตรภูมิพระร่วง มหาชาติคำหลวง ปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น 2. วรรณคดีสุภาพิตคำสอน มักเป็นวรรณคดีที่มุ่งกล่าวสอนหรือเป็นเครื่องมืออบรมให้ผู้คนอยู่ร่วมในสังคมอย่างมีความสุข เช่น สุภาพิตพระร่วง กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ โคลงโลกนิติ 3. วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี วรรณคดีประเภทนี้มีเนื้อหามุ่งบรรยายและให้ความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมหรือความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม เช่น โองการแข่งน้ำ นางนพมาศ พระราชพิธีสิบสองเดือน 4. วรรณคดีเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ มักมีเนื้อหามุ่งพรรณนาถึงการสู้รบตลอดจนชัยชนะของพระมหากษัตริย์ เช่น ยวนพ่ายโคลงดั้น และวรรณคดีประเภทนี้มุ่งกล่าวสดุดีวีรกรรมที่สำคัญๆ 5. วรรณคดีเพื่อความบันเทิง ส่วนใหญ่วรรณคดีประเภทนี้มักมุ่งแสดงเรื่องราวเพื่อใช้สำหรับนำไปเล่นมหรสพ เช่น โขน ละคร ตัวอย่าง อิเหนา รามเกียรติ์ 6. วรรณคดีบันทึกความรู้สึกของผู้เดินทาง เรามักเรียกวรรณคดีประเภทนี้ว่าวรรณคดีนิราศซึ่งเป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงอารมณ์ความรู้สึกของกวีที่ต้องออกเดินทาง ต้องจากบ้าน จากเมือง จากนางที่รัก

จากลักษณะและตัวอย่างพอสั่งเซปของความสำคัญของวรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาตินี้ นอกจากจะเป็นภาพสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนถ่ายทอดภาพจำลองของมนุษย์ รวมทั้งยังเป็นกระจกเงาสท้อนความหลากหลายของมนุษย์ จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นแหล่งรวมประสบการณ์ จินตนาการแล้ว วรรณคดียังมีบทบาทและหน้าที่ของการปลูกฝังและสอนคุณธรรม จริยธรรมในเวลาเดียวกันด้วย ตัวอย่างและเรื่องราวของวรรณคดีจะเป็นประสบการณ์และแบบอย่างให้มนุษย์สามารถเรียนรู้ชีวิตได้อย่างไม่รู้จักจบสิ้น

ความรู้เสริม

วรรณคดีท้องถิ่นคือวรรณคดีที่มีแหล่งกำเนิดมาจากชาวบ้าน เรื่องเล่าในท้องถิ่นแต่ละจังหวัด มีทั้งมุขปาฐะและลายลักษณ์ มักเป็นเรื่องตำนาน ความเชื่อ ศาสนาหรือนิทานบอกเล่าอธิบายสาเหตุ บ้างก็อาจเรียกว่านิทานพื้นบ้าน เรื่องเล่าพื้นบ้านก็ได้

ส่วนวรรณคดีราชสำนักมีที่มาจากราชสำนัก มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประธาน มีนักปราชญ์ราชกวีซึ่งเป็นชนชั้นราชสำนักและเป็นผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการแต่งวรรณคดีเป็นผู้แต่งถวายหรือในบางครั้งอาจแต่งร่วมกับพระมหากษัตริย์ ในสมัยรัตนโกสินทร์วรรณคดีท้องถิ่นได้เข้ามามีบทบาทต่อวรรณคดีราชสำนัก ดังจะเห็นได้จากบทละครนอกในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงได้รับอิทธิพลมาจากนิทานพื้นบ้าน เช่น ไกรทอง เป็นต้น

ตัวอย่างวรรณคดีที่สามารถนำไปใช้ได้ในการจัดการเรียนการสอนภาษาไทย

- นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี ตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ

สาระสำคัญ

นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีเป็นผลงานเรื่องเอกของกวีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือที่รู้จักกันในชื่อกวีเอกสุนทรภู่ พระอภัยมณีเป็นนิทานคำกลอนเรื่องยาวที่สุดในบรรดาผลงานนิทานคำกลอนของสุนทรภู่ เพราะมีความยาวถึง 94 เล่มสมุดไทย เนื้อเรื่องในตอนที่คัดมานี้เป็นตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อ ซึ่งนอกจากจะมีความไพเราะและมีความดีเด่นด้านโวหารการประพันธ์แล้ว เนื้อหาในตอนนี้ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงความรักความผูกพันที่ไม่ได้เกิดขึ้นมาจากความสมัครใจก็อาจเป็นเหตุให้การครองชีวิตคู่ย่อมไม่ประสบผลสำเร็จ รวมทั้งความรักทางสายเลือดถ้าไม่ได้มีความใกล้ชิดกันย่อมไม่ทำให้เกิดความผูกพันได้

พระอภัยมณีตอนพระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อนี้ มีเนื้อเรื่องสังเขปกว่าถึงหลังจากที่พระอภัยมณีได้พบเงือก
เผ่าสองตัวที่จะพาตนและสินสมุทรลูกชายหนีไปจากนางผีเสื้อสมุทร ด้วยเหตุบังเอิญที่นางผีเสื้อสมุทรก็ฝันร้ายว่า
เทวดาที่อยู่บนเกาะทำร้ายและควักดวงตาของนางแล้วเหาะลับหายไป พระอภัยมณีทำนายและให้นางไปจำศีล
นางก็ได้ทำตาม แต่หลังครบสามวันสามคืนกลับมาถึงถ้าก็ไม่พบพระอภัยมณีและสินสมุทรจึงออกตาม และพบว่า
ทั้งสองคนกำลังหนีไปจากตน โดยมีเงือกเผ่าเป็นผู้ที่ให้ความช่วยเหลือ สินสมุทรเองก็ได้พบรูปร่างที่แท้จริงของ
มารดา ทำให้รู้สึกแปลกใจและสงสัยถึงร่างกายใหญ่โตซึ่งแตกต่างจากตอนที่แปลงร่างเป็นหญิงงามในถ้ำ นาง
ผีเสื้อสมุทรได้ฆ่าเงือกเผ่าคู่ และติดตามพระอภัยมณีกับนางเงือกมาจนถึงเกาะแก้วพิสดาร หากก็ได้ฤกษ์แห่งเกาะ
แก้วพิสดารได้มายืนรับพระอภัยมณีและนางเงือกพร้อมร้ายคาถาให้นางผีเสื้อสมุทรออกไปจากเกาะแก้วพิสดาร

วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมธุวานาภาพทรงสันนิษฐานว่าสุนทรภู่เริ่มแต่งขึ้นใน
ราวสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งที่สุนทรภู่ต้องโทษและต้องหาเลี้ยงชีพ แต่สุนทรภู่ก็
ไม่ได้แต่งพระอภัยมณีต่ออีกจนสิ้นรัชกาล เมื่อผลัดแผ่นดินใหม่ สุนทรภู่ก็ได้ลาออกจากราชการและออกบวช
จึงได้มีโอกาสแต่งพระอภัยมณีต่อจนเสร็จ คำเรื่องพระอภัยมณีนี้เป็นเรื่องจินตนาการที่สุนทรภู่ได้เก็บเอา
มาจากการได้ยินและได้ฟังหรืออ่านวรรณคดีไทย รวมทั้งวรรณคดีชาติอื่นๆ แล้วเอามาผสมผสาน

พระอภัยมณีนับเป็นนิทานคำกลอนที่มีความแตกต่างไปจากวรรณคดีนิทานคำกลอนในสมัยรัตนโกสินทร์
แม้โครงเรื่องจะมีลักษณะคล้ายเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ แต่การที่ให้ตัวละครเอกอย่าง พระอภัยมณีไม่ได้มีของวิเศษติด
ตัว เว้นแต่วิชาความรู้เกี่ยวกับการเป่าปี่มาเป็นอาวุธ ซึ่งมีความแตกต่างจากพระเอกจักรๆ วงศ์ๆ นอกจากนี้พระ
อภัยมณียังเป็นตัวละครที่มีลักษณะใช้ปัญญามากกว่าการใช้กำลังเหมือนตัวละครชายในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นๆ
 อีกทั้งพฤติกรรมของตัวละครอื่นๆ ก็แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากพฤติกรรมตัวละครในวรรณคดีเรื่องจักรๆ
 วงศ์ๆ เพราะมีการใช้ปัญญาแก้ไขปัญหา เช่น เงือกเผ่าทั้งคู่ก็มีการใช้ปัญญา คิดวางแผนช่วยพระอภัยมณีให้รอด
พ้นจากการติดตามของนางผีเสื้อสมุทรได้อย่างไร เช่นเดียวกับตัวละครสินสมุทรก็เป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่มีการใช้
ปัญญา โดยคิดจะลวงนางผีเสื้อสมุทรไม่ให้ติดตามพระอภัยมณีได้สำเร็จ ด้วยการลวงให้นางตามไปอีกทิศทางหนึ่ง
ปล่อยให้เงือกเผ่าช่วยเหลือพระอภัยมณีรอดพ้นจนสำเร็จ

นอกจากนี้วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณียังเป็นเครื่องมือการสอนให้มนุษย์เข้าใจและตระหนักถึงความรักได้เป็น
อย่างดี ในที่นี้ทั้งความรักที่เห็นแก่ตัว ความรักทางสายเลือด จนมาถึงความรักที่เผื่อแผ่มวลมนุษย์ ตอนที่คิดมา
ให้เรียนนี้ต้องการสื่อให้เห็นว่าความรักที่เกิดขึ้นมาจากความเห็นแก่ตัวของนางผีเสื้อสมุทรที่หลงใหลพระอภัยมณี
เพียงฝ่ายเดียว และลวงพระอภัยมณีมากกัซงที่ถ้า ยึดติดตัวตนพระอภัยมณีว่าเป็นของตน เมื่อถึงวันหนึ่งที่นาง
จะต้องสูญเสียพระอภัยมณีไปนั้น แรกเริ่มนางไม่เคยปล่อยวางอะไรในชีวิตมาก่อน อาจจะเป็นเพราะด้วยสัญชาติ

ความเป็นผู้มีอำนาจ พอมาประสบการณ์สูญเสีย การพลัดพรากทำให้นางผีเสื้อสมุทรมีความรู้สึกรอนรนทูลนทูล และความรักที่เห็นแก่ตัวของนางนั้นก็ย้อนกลับเข้ามาทำร้ายชีวิตนางจนถึงแก่ชีวิต

ถ้าเปรียบเทียบความรักระหว่างนางผีเสื้อสมุทรที่มีต่อสินสมุทร จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากความรักที่นางผีเสื้อสมุทรมีต่อพระอภัยมณี ทั้งนี้นางผีเสื้อสมุทรมันหลงสามีมามากกว่าลูก แม้ว่าสินสมุทรจะเป็นตัวละครที่สุนทรภู่สร้างขึ้นมาเพื่อแสดงถึงการสืบทอดพันธุกรรมมาจากพระอภัยมณีและนางผีเสื้อสมุทร คือมีรูปร่างหน้าตาเป็นมนุษย์ แต่มีดวงตาสีแดง มีเขี้ยว ผมหยิกและมีพละกำลังมหาศาล แต่นางผีเสื้อสมุทรกลับละเลยไม่สนใจลูกมากเท่ากับพระอภัยมณี เมื่อสินสมุทรได้เห็นรูปร่างที่แท้จริงของแม่ สินสมุทรเคยชินกับภาพหน้าตาต่างดงาม เมื่อมาเห็นภาพอัปมงคลจึงมีความรู้สึกผิดหวังและอับอาย ถ้านางผีเสื้อสมุทรมันให้ความรักและความเอาใจใส่แก่สินสมุทร แม้สินสมุทรจะรู้ความจริงก็คงไม่รู้สึกรังเกียจเดียดฉันท์ด้วยเพราะความรักที่ผูกพันทางสายเลือดย่อมมีมากกว่า

สุนทรภู่ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องของการรักจากความรักที่เห็นแก่ตัวมาสู่ความรักทางสายเลือด เพื่อชี้ให้เห็นถึงความรักที่มนุษย์สัมพันธ์นั้นอาจเปรียบเทียบไม่ได้ถ้าพิจารณาจากความรักต่อมวลมนุษย์ของเงือกเผ่าคู่และฤๅษีแห่งเกาะแก้วพิสดารที่มีต่อพระอภัยมณีและสินสมุทร จะเห็นว่าเงือกเผ่าคู่ไม่ได้รู้จักพระอภัยมณีและสินสมุทรมาก่อน แต่ก็มีมโนคติที่จะช่วยทั้งสองให้รอดพ้นจากนางผีเสื้อสมุทรจนถึงขั้นเสียสละชีวิต ทั้งๆ ที่เงือกเผ่าคู่นั้นถูกสินสมุทรจับตัวมาเพื่อถามพ่อกันนี่คือมนุษย์หรือสัตว์ รวมทั้งการช่วยเหลือของฤๅษีแห่งเกาะแก้วพิสดารที่ช่วยให้พระอภัยมณีรอดพ้นนั้น แสดงให้เห็นคตินิยมของคนไทยว่าผู้มีวิชาความรู้มักจะช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก ทั้งนี้แนวคิดเรื่องความรักที่ปรากฏในพระอภัยมณีในตอนนี้นับว่ามีลักษณะที่เด่นอย่างยิ่ง

วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีไม่ได้มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาและความคิดจินตนาการเท่านั้น แต่ยังมีความดีเด่นด้านการเป็นตัวอย่างของกลอนสุภาพหรือกลอนแปด เป็นที่รู้จักในรูปแบบของกลอนสุนทรภู่ มีการเล่นสัมผัสในทุกวรรค ซึ่งการเล่นคำสัมผัสในทำให้กลอนมีความลื่นไหลและไพเราะ นอกจากนี้พระอภัยมณีตอนที่คัดมาอ่านนี้มีความดีเด่นในการสรรคำมาใช้อีกลักษณะหนึ่งด้วย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตอนที่คัดมานี้แสดงให้เห็นถึงอารมณ์อันหลากหลายของนางผีเสื้อสมุทร และการพรรณนาถึงอารมณ์ที่มีทั้งความกดดัน ความอ้างว้างในยามที่ต้องรอนแรมกลางทะเลกว้างของพระอภัยมณี ความหวาดกลัวต่อนางผีเสื้อสมุทร ทั้งหมดทั้งปวงนี้ล้วนแล้วแต่ก่อให้เกิดการสรรคำที่แสดงถึงอารมณ์ต่างๆ ซึ่งแสดงออกถึงอารมณ์บุ๋บขุ่นมนุษย์อย่างแท้จริง

ความรู้เสริม

นางผีเสื้อสมุทรจัดว่าเป็นอมมุขยชนิตหนึ่งเรียกว่าผีเสื้อน้ำ คำว่าผีแต่เดิมมีความหมายกว้างหมายรวมถึงพวกที่ตีและเลว ดังที่เรียกเทวดาว่าผีฟ้า ต่อมาคำว่าผีก็มีความหมายแคบเข้าหมายถึงพวกเลว เช่น ผีโป่ง ผีป่า ผีเสื้อน้ำอาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ายักษ์ ซึ่งยักษ์นั้นมีตำนานเล่าว่าพระพรหมได้สร้างน้ำให้เกิดขึ้นในโลกแล้วจึงคิดจะสร้างผู้รักษาขึ้น ซึ่งขณะนั้นมีกลุ่มหนึ่งมีอาการหิวจัดส่งเสียงร้องว่าข้าจะรักษา ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งไม่หิวแต่ร้องว่าข้าจะทำพิธีบูชา พระพรหมจึงเรียกกลุ่มแรกว่ารากษรส ส่วนกลุ่มหลังคือยักษ์ ทั้งนี้รากษรสเป็นยักษ์ที่มีความใกล้ชิดกับทะเลอย่างมาก อีกทั้งยักษ์มักเป็นสัญลักษณ์ของความโหดร้ายและชั่วร้าย ความอธรรม ความเลวปรากฏในวรรณคดีไทยอยู่อย่างเสมอ

- บทพากย์เอราวัณ

สาระสำคัญ

บทพากย์เอราวัณหรือคำพากย์เอราวัณ เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แต่งด้วยลักษณะคำประพันธ์ด้วยกาพย์ฉบัง 40 บท เนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์อินทรชิตโอรสของทศกัณฐ์แปลงกายเป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณลงพระรามในคราวยกทัพรบกับพระรามและพระลักษมณ์ พระลักษมณ์สงสัยจึงถามสุครีพเกี่ยวกับการยกทัพของพระอินทร์ สุครีพพูดเตือนให้พระลักษมณ์ระวังพระองค์ แต่ในที่สุดก็พระลักษมณ์ก็ถูกศรพรหมาศตร์ของอินทรชิต

วรรณคดีเรื่องที่น่ามาเรียบเรียงเป็นบทพากย์ นั่นก็คือรามเกียรติ์ ซึ่งได้รับความนิยมแพร่หลายมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์บทพากย์มีที่มาจากรามเกียรติ์ได้รับความนิยมอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากหลักฐานในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนอกจากบทพากย์เอราวัณแล้วยังมีบทพากย์นางลอย บทพากย์นาคบาศ เป็นต้น เหตุการณ์กล่าวถึงในบทพากย์เอราวัณนี้เป็นตอนหนึ่งในศึกอินทรชิต อินทรชิตเป็นโอรสของทศกัณฐ์และนางมณฑา เดิมมีชื่อว่ารณพัตร์ มูลเหตุที่ได้ชื่อว่าอินทรชิตนั้นมาจากการที่รณพัตร์มีพรและของวิเศษนั้นก็คือศรที่ได้รับมาจากพระอิศวร พระนารายณ์และพระพรหม การได้พรและของวิเศษนี้ทำให้รณพัตร์ไม่เกรงกลัวต่อเทวดาองค์อื่นๆ จึงได้สร้างความลำบากใจให้กับเทวดาทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง วันหนึ่งรณพัตร์ได้ทำรบกับพระอินทร์ พระอินทร์ไม่สามารถสู้รบได้จึงได้ถอยหนีไป ทศกัณฐ์มีความยินดีเป็นอย่างมากจึงได้เปลี่ยนชื่อจากรณพัตร์มาเป็นอินทรชิต หมายถึงผู้ที่ชนะซึ่งพระอินทร์ ต่อมาอินทรชิตก็ได้ยกทัพทำศึกหลายครั้ง

ศึกอินทรีชาติที่มีความน่าสนใจและเป็นมูลเหตุของบทพากย์เอราวัณนี้เป็นตอนที่อินทรีชาติยกทัพออกรบกับ พระรามและพระลักษมณ์แทนกุมภกรรณ อนุชาของทศกัณฐ์ที่ได้ถูกสังหารไป ครั้งแรกอินทรีชาติต้องศรพระลักษมณ์จึง ต้องพ่ายแพ้ไป อินทรีชาติได้ไปทำพิธีชุบศรเพื่อเตรียมออกศึก ครั้งนี้พระลักษมณ์ต้องถูกศรของอินทรีชาติ แต่ได้ พระรามมาช่วยแก้พิษศรได้ อินทรีชาติจึงได้เข้าพิธีชุบศรอีกครั้งเพื่อยกทัพอีกครั้ง ครั้งนี้อินทรีชาติได้ใช้พรที่ได้รับจาก พระอิศวรสามารถแปลงกายเป็นอะไรก็ได้ โดยอินทรีชาติได้แปลงกายเป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เพื่อลวงให้ พระรามและพระลักษมณ์เข้าใจผิด อินทรีชาติสามารถแผลงศรไปสังหารพระลักษมณ์ได้สำเร็จ แต่ก็ได้หนุมาณทหาร เอกฝีมือกล้าไปเสาะหายาแก้พิษศรเพื่อมาถอนพิษศรอินทรีชาติ ในที่สุดอินทรีชาติก็ถูกสังหารได้ภายหลังจากที่ออกรบ อีกครั้ง

ลักษณะเด่นของบทพากย์เอราวัณในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนี้ มีความ ไพเราะ มีการพรรณนาให้เห็นภาพความงามของช้างทรงของพระอินทร์ที่ชื่อว่าเอราวัณซึ่งมีลักษณะกายสีขาว เหมือนสีของสังข์ สามสิบสามเศียร เศียรหนึ่งมีงาเจ็ดกิ่ง งาแต่ละกิ่งมีสระบัว 7 สระ แต่ละสระมีกอบัว 7 กอ แต่ละกอบัวมีดอกบัว 7 ดอก แต่ละดอกมีกลีบบัวบาน 7 กลีบ แต่ละกลีบมีนางฟ้า 7 องค์ นางฟ้าแต่ละองค์มีบริวาร 7 นาง เศียรช้างแต่ละเศียรมีบุษบกวิมานประดับอยู่ การพรรณนาถึงความงดงามของช้างเอราวัณยังอยู่ที่

นอกจากนี้ลักษณะเด่นของบทพากย์เอราวัณยังอยู่ที่การพรรณนาภาพของกองทัพอินทรีชาติซึ่งตรงตามการจัด กระบวนทัพในตำราพิชัยสงคราม นับจากการจัดตั้งทัพหน้าคือเทพารักษ์ ทัพหลังคือครุฑ กิณนร นาค ปีกซ้ายคือ วิทยธร ปีกขวาคือคนธรรพ์ รวมทั้งบทพรรณนาธรรมชาติที่ให้อารมณ์ถึงอากัปภิกิริยาของตัวละคร ดังตอนที่ พรรณนาถึงตอนที่พระรามตื่นบรรทม ก็มีการกล่าวถึงภาพความเคลื่อนไหวของสิ่งมีชีวิตต่างๆ นับตั้งแต่พระอาทิตย์ ส่องแสงในยามเช้า สิ่งมีชีวิตต่างๆ เริ่มออกหากินตามธรรมชาติ

บทพากย์จัดเป็นวรรณคดีประเภทหนึ่งไว้สำหรับใช้ในการแสดงหนังใหญ่และโขน ในอดีตเรียกบทพากย์ว่าคำ พากย์ ตัวบทที่ช่วยในการดำเนินเรื่องนั้นเรียกว่าบทพากย์ มักนิยมแต่งด้วยกาพย์ ถ้าบทพากย์หรือคำพากย์มีการ ดำเนินเรื่องติดต่อกัน เรียกว่าบทพากย์หรือคำพากย์ยาว ส่วนบทพากย์หรือคำพากย์มีขนาดสั้น มีการดำเนินเรื่อง ไม่ติดต่อกัน เรียกว่าบทพากย์หรือคำพากย์โขน สำหรับบทพากย์เอราวัณนี้แต่งด้วยกาพย์ฉบับ 16 มีขนาดความ ยาวจำนวน 40 บท

ความรู้เสริม

ในบรรดาบทพากย์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งได้แก่ บทพากย์นางลอย บทพากย์นาคบาท สำหรับบทพากย์นางลอยนั้นถือว่าเป็นบทพากย์ที่มีความงดงามและไพเราะมากที่สุด โดยเฉพาะในบทพากย์โขนนางลอยนี้มีเนื้อหาที่กล่าวถึงนางเบญจกายแปลงกายเป็นนางสีดาแล้วลอยตามน้ำมา สร้างความโศกสะเทือนใจแก่พระรามอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่าบทพากย์นางลอยนี้มีลักษณะดีเด่นด้านบทสัลลาปังคพิไสย ตัวอย่างเช่น

พระโกศทองจะรองรับ	สำหรับราชเทวี
เชิญศพขึ้นสู่สี-	วิกาแก้วอันเรื่องรอง
เข้าสู่พระเมรุมาศ	อันโอภาสด้วยเทียนทอง
แสงเพลิงจะเรืองรอง	ไปต้องสีวิสูตรพลาย
อจกลับจงกลกลีบ	ประทีปทองจะส่องฉาย
พู่ห้อยเพดาร์ราย	ระรวยรื่นรำเพยลม
พระวิสูตรจะวงวัง	บัลลังก์ทิพบรรทม
รูปภาพจะเคียมคม	กินนรฟ่อนอยู่ผาดผัน
อีกพระญาติวงศ์	ก็จะมาประชุมกัน
แสนสาวพระกำนัล	จะนอบน้อมประนมกร
ยามค่ำจะร่ำไห้	วิเวกใจให้อาวรณ์
เสียงสังข์และแตรงอน	จะประโคมอยู่ครื้นเครง
